

КАНТОВО ОДРЕЂЕЊЕ ИНТЕЛЕКТУАЛЦА У ДОБУ ПРОСВЕЂЕНОСТИ

Саша Ж. Радовановић¹

Апстракт. У раду се разматра Кантово одређење учењака као интелектуалца у добу просвећености. Потом се анализира однос разума и ума како је постављен у *Критици чистог ума*. Анализа се допуњује разматрањем разлике између јавне и приватне употреба ума. Тумачи се и проблем слободе унутар ове разлике. Јавна употреба ума као позиција учењака се доводи у везу са три основна захтева у погледу мишљења: мислити самостално, мислити на место другог и мислити доследно. Ова три захтева се одређују као нужни услови у формирању интелектуалне ангажованости. На крају рада се закључује да Кантов оглед о просвећености истовремено ставља Канта у позицију учењака и интелектуалца.

Кључне речи: просвећеност, мишљење, разум, ум, интелектуалац, Имануел Кант

УВОД

Ово излагање има циљ да покаже одређење појма интелектуалца у нововековном смислу, то јест просветитељски тип интелектуалца кога Кант назива учењаком (*Gelehrter*). Појам учењака, просветитељски тип интелектуалца, разматрам као модерну идеју коју развијам на основу Кантовог текста *Одговор на питање: шта је просвећеност* и поглавља 40 из књиге *Критика моћи суђења* под насловом „О укусу као једној врсти *Sensus Communis*-а“. Основни елемент из првог текста је Кантово разликовање јавне и приватне употребе ума путем којег Кант открива позицију учењака као ангажованог критичара друштвених појава. Истовремено Кант у лику учењака, открива своју позицију мислиоца и умног човека у времену просвећеног апсолутизма Фридриха Великог. С друге стране, у поглављу из *Критике моћи суђења* основни елементи се састоје у Кантовом одређењу

---

¹ sasa.radovanovic@filum.kg.ac.rs, Универзитет у Крагујевцу, Филолошко-уметнички факултет

максима које су присутне и у тексту о просвећености. Према Канту мишљење треба да испуни следеће захтеве: самостално мишљење, мишљење на место другог и доследно мишљење. Ове максиме показују умну позицију учењака и његову универзалну оријентацију. Притом таква позиција ума има своје теоријско образложење пре свега у *Критици чистог ума*. Појам учењака у том смислу треба схватити полазећи од Кантове трансценденталне филозофије као критике ума. Дискусија о просвећености и максимама мишљења открива позицију мислиоца, самим тим и Кантово учешће у јавном животу показујући трансформацију мислиоца у учењака или интелектуалца просветитељског типа.

Кантова замисао у тексту о просветитељству (1784) није била да одреди појам интелектуалца. Термин интелектуалац је формиран сто година касније у чувеној афери Драјфус. Ипак, намера овога рада је да покаже да се у наведеним текстовима могу уочити елементи за креирање наведеног појма, и то у строгом смислу речи. Кад кажем у строгом смислу онда мислим на то да се покажу они елементи и услови који су неопходни за формирање појма интелектуалца поготово данас када се тај појам доводи у питање. Наиме, Кантово одређење учењака изражава идеје и мисаоне обрасце просветитељства и модерног доба који су на одређен начин актуелни и данас.

ПРОСВЕЋЕНОСТ ИНТЕЛЕКТУАЛЦА У СВЕТЛУ РАЗЛИКЕ РАЗУМА И УМА

Кант свој текст о просвећености отвара дефиницијом просвећености: „Просвећеност је излазак човеков из стања самоскривљене незрелости (*Unmündigkeit*) (Kant, 1974, p. 43)“. Очигледно је да је човек одговоран за своју незрелост. Начелна дефиниција не затвара проблем просвећености већ постаје повод за дискусију. Полазна тачка јесте утврђивање позиције разума. Најпре треба поставити питање каква је улога разума у процесу просвећености. Према Канту просвећен човек се руководи својим разумом. Максима просвећености је *Sapere aude*: „Имај храбрости да се служиш сопственим разумом! (p. 43)“. Путем дефиниције и поменуте максиме Кант поставља два захтева. Најпре синтагмом „излазак човеков из стања самоскривљене незрелости“ поставља захтев за интелектуалном еманципацијом човека односно разматра на који начин треба сагледати његову умну природу. Друго, синтагмом „имај храбрости да се служиш сопственим разумом“ поставља захтев за аутономијом човека односно разматра на који начин је човек независан, слободан и одговоран за своје деловање. Ова два захтева представљају основни захтев за адекватном употребом ума. Наиме Кант аутономију не схвата просто као самопотврђивање и независност, већ као мишљење и поступање у складу са принципима (максимама и правилима) ума који не попушта пред неутемељеним ауторитетима (O’Nil, 2005, p. 86). У том смислу наведене синтагме стоје у најинтимнијој вези са Кантовим схватањем употребе ума и

разума. Тако Кант „самоскривљеност“ не види као неспособност и слабост разума, већ као недостатак његове „потпуне“ употребе. Употреба разума је потпуна само према налозима ума. Ум својим правилима и максимама регулише јединство правила разума и његове употребе. Кантови ставови из *Критике чистог ума* упућују на природу односа ума и разума: „Ако је разум моћ која уједињује појаве посредством правила, онда је ум моћ која даје јединство правилима разума посредством принципа (Kant, 1976, р. 224)“. Према Канту ум се никада не може односити непосредно на искуство или на ма који предмет, већ на разум. Разноврсним сазнањима разума ум даје на основу појмова јединство *a priori* којим гради и своје јединство. Ум је законодавац разума а не искуства. „У ствари разноврсност правила и јединство принципа јесу оно што ум захтева да би довео разум у потпуни склад са самим собом, као год што разум подводи разноврсност опажаја под појмове да би их тиме довео у везу једне са другима. Али такав један основни став не прописује објектима никакав закон и не садржи основ могућности да се као такви могу сазнати и одредити, већ он само представља један прост субјективни закон газдовања готовином нашег разума [...] Према томе јединство ума није јединство неког могућег искуства, већ се од тога јединства као јединства разума битно разликује (pp. 225-226)“.

Кантово разликовање разума и ума има своју специфичну конотацију: „јединство ума није јединство неког могућег искуства“. Ум се односи на правила разума и његово деловање док се разум односи на предмете могућег искуства. Према Онори О'Нил, Кант одбацује картезијански модел кореспонденције ума и реалности. Умска правила, принципи и аксиоми нису алгоритми којима треба да се одреди истина: „[...] Кант одбацује рационалистичку тврдњу како принципи ума могу да обезбеде јединствени и општи одговор на сва могућа питања [...] Основни циљ трансценденталне дијалектике јесте управо показати како свако разумевање умских принципа као аксиома, то јест правила мишљења, које је неко божанство у нас уписало и које кореспондирају реалности, води у противуречности – у паралогизме, антиномије и немогућности (O'Nil, 2005, р. 86)“. Принципи ума немају статус аксиома и објективно важећих правила већ су принципи ума прописи за мишљење и делање и њихову кохерентну повезаност. У том смислу ум може да понуди само нужне услове за наше мишљење и делање. Ум гради један систем дисциплине и самоконтроле нашег процеса мишљења и делања. Он нема моћ математичко-геометријског креирања стварности. Улога ума није конститутивна када да је у питању функција разума већ регулативна. Сопствена или самостална употреба разума подразумева дакле примену максима ума која регулишу његово јединство и начин употребе. Употреба разума је адекватна када се држи таквих граница ума.

Овај адекватни однос између разума и ума треба имати у виду када Кант говори о самоскривљеној незрелости као „помањкању храбрости и одлучности“. Ово помањкање врлина храбрости и одлучности упућује на немоћ да се „разум користи без вођства другог“, на непотпуно и неадекватно

употребу сопственог разума, односно на хетерономију. С друге стране, помањкање храбрости и одлучности не значи да су храброст и одлучност као врлине услови употребе сопственог разума без вођства другог. Пре то значи да врлине храбрости и одлучности прате човека који се служи сопственим разумом уз адекватну употребу ума и његових принципа као услова аутономије.¹ Помањкање храбрости и одлучности се манифестује кроз стања лењости и кукавичлука услед неадекватне или непотпуне употребе ума. У условима неадекватне употреба ума ум губи своју сувереност а човек задобија болест духа. „Подложност емоцијама и страстима вероватно је увек болест духа, јер и емоције и страсти искључују сувереност ума (Kant, 2000, p. 169)“. У неадекватној употреби ума, конституише се мрежа страсти и емоција без управљања властитим умом, што Кант у тексту о просвећености карактерише као стање незрелости. Ово стање незрелости није праћено само лењошћу и кукавичлуком већ је према Канту праћено и другим облицима хетерономије. На пример, праћено је удобношћу при чему човек има потребу да остане у том стању до краја живота. Кант наводи да људи чак драговољно прихватају да остану незрели. Драговољност, иако имплицира одговорност, не треба да се поистовети са аутономијом и слободом воље које зависе од адекватне употребе ума. Драговољност почива на детерминацији из склоности према „неумним и приватним“ принципима. Владавина таквих „неумних“ принципа омогућава да се појаве тутори који намећу разуму вођство других.² Тако Кант пише да „књига мисли уместо мене“, „лекар ми прописује дијету“, „душбрижник уместо мене има савест (Kant, 1974, p. 43)“. Такво стање се задржава и одржава при чему тутори непрестано указују на опасност самосталног пута у виду сопствене употребе разума без вођства другог. Ова замена сопственог разума туђим је толико учестала да Кант закључује да је за појединца незрелост „[...] скоро постала његова природа (p. 43)“. Ово утолико више јер их прате како пише Кант: „Правила и формуле, та механичка оруђа умне употребе“, „окови непрестане незрелости (p. 44)“. Механичка оруђа представљају пасивну употребу ума, која је сама по себи недовољна за излазак из стања незрелости. Умреженост наведених хетерономних услова води потврђивању стања незрелости. У том смислу тешкоћа је, по Канту, „[...] утолико већа што има врло мало слободних људи који желе да направе слободан покрет [...] (p. 44)“. Овај слободан покрет није физички покрет или померање, већ кретање унутар личности модерног доба. Он захтева реформу мишљења, интелектуални преображај појединца кроз

---

¹ „Природа је хтела да човек све што излази из оквира механичког уређења његовог животињског бивствовања створи потпуно сам из себе, и да не стекне никакво друго блаженство нити савршенство до оно које је, ослобођен инстинкта, сам себи створио властитим умом [...] Човека, дакле, не треба да води нагон, нити да има стечено знање које би га поучавало; напротив, он треба све да створи сам из себе (Kant, 1974, p. 31)“

² Катерина Делиђорђи сматра да проблем није у садржају онога што се верује, већ у форми односа између татора и стићеника или, одређеније, типа ауторитета за који тај однос представља пример (Delidordí, 2005, p. 98).

потврђивање ауторитета умног мишљења. Према Канту таква реформа мишљења не може се десити револуцијом. Револуција мења старе предрасуде новим и само је мамац за оне које Кант карактерише као немисаону гомилу. Прва реформа мишљења подразумева одређене појединце. Кант закључује да ће се увек наћи неколицина оних који сами мисле (*einige selbstdenkende*) „[...] и који ће, пошто су сами одбацили јарам незрелости, проширивати око себе дух умног поштовања сопствене личности и (дух С.Р.) позива сваког човека да сам мисли (р. 44)“. Ово значи да Кант мисли да је позиција хетерономије неприродна и да човек у складу са својом умском природом треба да настоји да одбрани позицију ума као позицију поштовања сопствене личности и да потребу самосталног мишљења схвати не само као задатак већ и као властито позвање. Такво властито позвање праћено је слободом адекватне или активне употребе ума.¹

ПРИВАТНА И ЈАВНА УПОТРЕБА УМА. ИНТЕЛЕКТУАЛАЦ И НЕОГРАНИЧЕНА СЛОБОДА

Према Канту просвећеност захтева слободу. Притом он одређује карактер те слободе. Та слобода мора да буде најмање штетна, а то је она слобода када се „од ума начини јавна употреба“. Појам јавне употребе ума треба Канту да послужи да објасни потпуну или адекватну употребу ума у сфери јавног живота. Критеријум успостављања јавне употребе ума, према Канту, јесте граница слободе мишљења. У спису *Шта значи: оријентисати се у мишљењу?* Кант разликује три значења слободе мишљења. Прва два значења указују на спољашњи аспект слободе мишљења: слобода мишљења којој је супротстављена *грађанска присила* и *присила савести*. У овим облицима се манифестује негативна слобода или *слобода од*. У **првом** случају слобода мишљења се схвата као независна од забране или претње казном да се јавно саопштавају своје мисли и уверења; У **другом** случају, слобода мишљења је независна од опсесије савести изазване страхом од испитивања аргумената за и против ње. Ова два облика слободе мишљења се односе на извођење специфичне намерне радње која само укључује мисао (изношење мисли, испитивање аргумената, итд.). У погледу приватне употребе ума слобода мишљења није независна од ова два облика присиле. Другим речима она је ограничена грађанском присилом и присилом савести. С друге стране, јавна употреба ума није ограничена таквом присилом. У **трећем** случају Кант означава облик слободе који је унутрашњи за мишљење,

---

¹ Катерина Делићорђи пише да Кантов израз „активна“ треба разумети у склопу његовог поређења различитих употреба ума. Активна употреба је супротна ономе што Кант назива пасивном, механичком или хетерономном. „Ови придеви служе за неуспех критичке рефлексije. Томе насупрот 'активно' умовање јесте врста *критичког* умовања, заснованог на принципа који се могу универзализовати и јавно прихватити (Delidordi, 2005, р. 97)“.

то јест слободе која представља пример саме мисли. Ова слобода је по свом унутрашњем одређењу *слобода за* и као таква позитивна слобода. Слобода мишљења значи подвргавање ума само законима које сам себи даје. Ова слобода карактерише искључиво јавну употребу ума (Kant, 2019, р. 33). Граница слободе мишљења је критеријум успостављања и приватне употребе ума. У приватној употреби ума мишљење се сузбија и не извршавају се налози ума. Кант то образлаже на примерима: „Војник вели: не размишљајте већ егзерцирајте! Порезник каже. Не размишљајте него плаћајте! Свештеник каже на размишљајте него верујте! [Само један једини владар каже. Размишљајте колико хоћете и о чему хоћете само се покоравајте!] (Kant, 1974, р. 44)“. Према Канту „Овде свуда постоји ограничење слободе! (р. 44)“. Питање је које ограничење смета просвећености а које јој је потребно. Кант закључује да „[...] јавна употреба човековог ума мора у свако доба да буде слободна и једино она може да оствари просвећеност међу људима (р. 44)“. С друге стране, приватна употреба ума је праћена ограничењем слободе. Међутим њено ограничење слободе не би требало да одмаже напредак просвећености. Напредак просвећености се дешава у јавној употреби ума. Јавну употребу ума, према Канту, спроводи учењак пред целокупном читалачком публиком. Притом треба истаћи да Кант користи појам учењак (*Gelehrter*) који има шире значење од појма научника (*Wissenschaftler*). Учењак је неко ко се истакао у одређеној научној области. Он је такође образован човек упућен у књижевност, уметност и филозофију али и у друге науке. Обим деловања учењака је шири од позиције професора или научника истраживача. Уколико би се делатност учењака свела на позицију научника или професора онда би се његово поступање свело на поступање унутар приватне употребе ума. „Приватном употребом називам ону коју он сме да чини у извесним грађанским дужностима или службама, које су му поверене (р. 44)“. У јавној употреби ума ради се о позицији мислиоца који критички размишља о јавним стварима и то износи пред јавност или, како Кант каже, пред целокупну читалачку публику. Ова публика је спремна да прихвати његове увиде и започне полемику са њим. Ово потврђује његов став да се учењак „[...] обраћа у својим списима публици са истинским разумом (р. 45)“. Публика са истинским разумом није један актуелно интелектуални слој друштва већ су то потенцијално сви који имају могућност интелектуалног испољавања своје личности.¹ У том смислу сфера јавне употребе ума представља проширено деловање ума којим се превладава сфера приватне употребе ума са позиције активне употребе ума који своју егзистенцију потврђује у слободи. „У свим својим потхватима ум мора да подвргне себе критици и никаквом забраном не може да наруши њену слободу, а да не нашкоди самоме себи и да на себе не навуче нека штетна подозрења. Ту нема ничега тако важнога у погледу користи, ничега тако светогга, да би се смело

¹ Делиђорђи пише да јавна употреба ума има два обележја: „Она је инклузивна и јавна. Сви смо независно од сталежа и образовања позвани да у њој узмемо учешћа (Delidordi, 2005, р. 99)“.

ослободити овог испитивачког и оцењивачког претреса, за који не постоји никакав ауторитет личности. На тој слободи заснива се егзистенција ума који нема никаквог диктаторског ауторитета, већ се његове одлуке увек заснивају на сагласности слободних грађана, од којих сваки без устезања мора бити у стању да изрази разлоге своје сумње, штавише, свој вето (Kant, 1976, p. 444)“. Јавном употребом ума се остварује полемички карактер ума и његова универзална оријентација. Таквом употребом ума се пробијају ограничења слободе постављена приватном уму где се улога ума редукује на механизам извршивости посла и своди на партикуларне интересе.

Под приватном употребом ума Кант види свештенички, војнички, наставнички или неки други позив. Такав позив се остварује из дужности и представља област компетенције у виду управљања или адекватног деловања унутар неког посла који је човеку поверен. „Овде наравно није дозвољено да се размишља него мора да се слуша (Kant, 1974, p. 45)“. Чак и службеници који раде на јавном послу и задиру у интерес политичке заједнице делују унутар приватне употребе ума односно, како каже Кант, према механизму. Подручје такве приватне употребе ума се раслојава и манифестује кроз различите социјалне групе, али у суштини представља посао, задатак и функцију коју је човек задобио кроз организацију грађанског друштва. Подручје приватне употребе ума је подручје уговорног и ограниченог деловања. Оно се манифестује у функцији службене дужности и извршивости. Кант тако пише „Било би врло опасно када би неки официр, коме његов претпостављени нешто наређује, хтео у служби да гласно умује о целисходности и корисности тога наређења (p. 45)“. Према Канту он мора да слуша, али њему „...не може бити ускраћено да као учењак ставља гласно примедбе на грешке у ратној служби и да их пред своју публику износи на просуђивање (p. 45)“. Подручје приватне употреба ума је праћено социјалном хијерархијом (војна, свештеничка, лекарска, наставничка итд.). У таквом подручју могу се имати сумње и примедбе, али оне остају ван мандата самог посла, службе или дужности. Суштина приватне употребе ума јесте послушност према законима, правилима и поштовање хијерархије. То је подручје одређеног комфора у коме се не активира цели потенцијал ума у интелектуалном и моралном смислу. Често је то сфера опортунизма, препуштања туторима и руководству туђег разума. Такво подручје употребе ума је подручје хетерономије у коме човек није доследно вођен унутрашњим принципима и максимама ума већ се у његовом деловању намећу спољашњи параметри. Подручје еманципације и аутономне употребе ума долази са јавном употребом ума. Јавна употреба ума представља пројекат човека који надилази границе индиферентности посла или службе. Позиција учењака, употреба јавног ума, треба бити гарантована сваком припаднику друштва који жели да јавно разговара и мисли и о стварима своје дужности. У том смислу Кант пише: „С обзиром на такву употребу, он, као свештеник, није и не сме ни да буде слободан, јер извршава туђи налог. Напротив, као учењак који својим списима говори властитој публици, наиме, свету, према томе и

свештеник у јавној употреби свога ума, заслужује неограничену слободу да се њим служи и да говори у име своје сопствене личности (pp. 45-46)“. Човек који је уговорно везан нема слободу унутар приватне употреба ума, али има могућност неограничене слободе када иступа у јавној употреби ума. Ова неограничена слобода јавне употребе ума није безусловна. Она је ограничена природом самог ума. У спису *Шта значи: оријентисати се у мишљењу?* Кант пише да позитивна слобода мишљења значи „[...] неподвргавање ума ни под које друге законе осим под оне које он сам себи даје [...] (Kant, 2019, p. 33)“. Њена супротност је максима незаконите употребе ума (да би се тиме, како замишља геније, видело даље од ограничења закона). Природна последица овога је следећа: ако ум неће бити подложен закону који сам себи даје, мора се погнути под јармом закона које му други даје. У том смислу када Кант говори да је јавна употреба ума подручје неограничене слободе он не мисли на незакониту употребу ума (на пример скептичка примена ума), већ на ону која се повинује његовом унутрашњем законодавству. Може се рећи да је јавна употреба ума примена слободе мишљења у њеном спољашњем смислу, у смислу независности од грађанске присиле и присиле савести. Она није ограничена овим облицима присиле, спољашњим утицајима уопште. На тај начин она је неограничена. С друге стране, јавна употреба ума је примена слободе у унутрашњем смислу као подвргавање законима ума које ум сам поставља, то јест у виду позитивне слободе. У том смислу она је ограничена собом то јест својом сопственом закономерношћу.

Пример неограничене слободе јавне употребе ума Кант показује у тексту о просвећености. Према њему, право на јавну употребу ума не само што је пожељно и дозвољено него не може бити законски спречено односно ограничено на спољашњи начин. Такав уговор који би „[...] држао затвореним свако даље просвећивање безусловно је ништаван и неважећи, чак и ако га потврди највиша власт [...] (Kant, 1974, p. 46)“. Кант сматра да то није могуће не само за неку власт, него и за једно повесно раздобље, епоху која не може на тај начин функционисати. Према њему, једно повесно раздобље не може да се завери и доведе до стања у коме ће бити немогуће да „[...] своја сазнања проширује, чисти од заблуда и, уопште, да напредује у просвећености. Био би то злочин против људске природе чије се изворно одређење састоји управо у томе напредовању; (p. 46)“. Напредак у просвећености не само што је неизбежан, већ је његово спречавање и задржавање штетно за потомство. Притом Кант закључује да човек може на неко време да одгоди ту просвећеност у ономе што му је *људска* дужност да зна. Али да се од ње одрекне, то би за његову личност а још више за потомство значило повредити и ногама погазити света права човечанства (p. 46)“.

ЈАВНА УПОТРЕБА УМА И ТРИ ЗАХТЕВА У ПОГЛЕДУ МИШЉЕЊА

Природа јавне употреба ума може се ближе одредити полазећи од разматрања максима¹ мишљења изложених пре свега у *Критици моћи суђења*. Наиме, Кант поставља три максиме ума као три захтева у погледу мишљења, а то су: самостално мишљење, мишљење на место другог и доследно мишљење (Kant, 1991, p. 184). Ова три захтева су имплицитно постављени и у тексту о просвећености. Анализа јавне употреба ума кроз ове максиме треба да покаже поменућу повезаност.² У тексту о просвећености Кант говори о изласку из самоскривљене незрелости. Поставља захтев да се служимо властитим разумом без вођства другог. Појединци који то могу јесу они који могу самостално да мисле. Самостално мишљење је истовремено први услов просвећености. Кант је то наглашавао и у спису о оријентацији у мишљењу: „Мислити сам, значи у себи (то јест, у властитом уму) тражити највећи пробни камен истине. Максима да увек треба мислити сам увек одређује суштину просвећености [...] (Kant, 2019, p. 35)“.

Ближе појашњење самосталног мишљења може се наћи у *Критици моћи суђења*. Према Канту, ова максима није максима неког оригиналног или издвојеног мишљења.³ Њоме се означава максима мишљења слободног од предрасуда. Истовремено то је максима мишљења једног ума који никада није пасиван. Склоност пасивности ума и хетерономији Кант назива предрасудом. У *Критици моћи суђења* он не говори о предрасуди уопште већ

---

¹ Максиме нису конститутивни принципи ума који се односе на стварности и истој кореспондирају већ оне имају регулативну улогу. Оне не конституишу искуство и емпиријски свет „[...] Ако се они [регулативни принципи] посматрају као максиме, онда не настаје никаква противуречност међу њима, већ само различити интереси ума изазивају одступања у начину мишљења. У ствари, ум има само један једини интерес, и сукоб међу његовим максима састоји се само у разлици и у узајамном ограничењу оних метода којима овај његов интерес треба да се задовољи (Kant, 1976, pp. 403–404)“.

² Катерина Делићорђи указује да ове три максиме објашњавају системску повезаност аутономије ума, комуникације и универзализације. Види (Delidordi, 2005, p. 107).

³ Дракулидис сматра да оригиналност није конститутивно својство самосталног мишљења. „Оригиналност у размисљању је стога интелектуална својина која је веома корисна за самостално мишљење и стога је треба неговати, али није њен конститутивни елемент (Drakoulidis, 2021, p. 219)“.

указује на ону која је највећа.¹ То значи: „ослобађање од предрасуде да природа није потчињена оним правилима на којима је разум заснива својим властитим суштинским законом, то јест највећа предрасуда јесте празноверица/сујеверје (Kant, p. 183)“. Према Канту природни свет „по себи“ је несазнајан. Нама је дата само природа у појави и као таква она подлеже законодавству нашег разума који утврђује њена правила. Ако се не ослања на такву законодавну функцију разума то води празноверици/сујеверју као највећој предрасуди. Кант празноверицу/сујеверје ближе одређује као предрасуду која долази на основу спољашњег ауторитета односно као потребу да стојимо под утицајем других људи. У напомени испод текста он ослобађање од празноверице/сујеверја назива просвећивањем дајући посебно образложење. Наиме, према њему, просвећивање је лако по дефиницији (*in thesi*): човек који хоће да живи у складу са својом сврхом и не треба други ауторитет до свој разум. Ум таквог човека никада неће бити пасиван. То значи да ће разум адекватно да се прилагоди максимама или принципима ума. С друге стране, по претпоставци (*in hypothesi*) је врло тешко да се просвећивање оствари. Наиме, човек има потребу да стави нешто изнад свог разума, друге ауторитете и људе, то јест да свој ум држи пасивним. Према Канту на овај начин тешко може да се успостави и одржи просвећивање (Kant, 1991, p. 183). Таква пасивна употреба ума је неадекватна јер правила разума и његов законодавни карактер нису одређени максимама ума.

Према Канту максима „мисли самостално“ се допуњује другом максимом „мисли на место сваког другог“. У *Критици моћи суђења* Кант сматра ову максиму максимом суђења (p. 184). У том смислу он пише да такво мишљење „[...] означава једног човека проширеног начина мишљења, ако се стави изнад субјективних приватних услова суда, између којих су многи други укљештени, па у свом властитом суду рефлектује са једног *општег становишта* (које он може да одреди тиме што ће се пренети на становиште других људи) (p. 184)“. Проширен начин мишљења не лежи у томе да се узме у обзир што више могућих перспектива, него у томе да се оне полемички уваже и да субјект проширеног мишљења буде што је могуће

---

¹ Катерина Делићорђи указује да се прва максима у *Критици моћи суђења* поистовећује са ослобађањем од сујеверја/празноверице. Према њој Кант сујеверје не схвата као грешку коју просветитељство исправља. Према Канту сујеверје се описује као навика која значајно слаби мишљење и појачава потребу да нас други воде. Сујеверна особа стоји у стању пасивности па остаје у хетерономији ума. Делићорђи уочава такође да такво схватање предрасуда као стања незрелости стоји у вези са Кантовим схватањем предрасуда у *Логичи*. Наиме Кант прави разлику између провизорних судова и предрасуда. Елиминацију критичке рефлексije - захваљујући којој се прелиминарни суд претвара у предрасуду Кант назива пасивном механичком употребом ума. Стога, закључује Делићорђи, максима самосталног мишљења је негативни принцип који циља на механичку употребу ума и не даје никакве смернице за његову исправну употребу. У том смислу ако се жели правилна употреба ума, морамо се окренути другој максими „мисли са становишта свих других“ (Delidordi, 2005, pp. 107–108).

више одвојен од својих случајних посебности то јест приватних услова суда и просуђивања. Поред тога, не значи да човек својим самосталним мишљењем треба да замени друго мишљење и мисли уместо другог. Идеја супституције мишљења је генерално искључена. Такође, самостално мишљење није само себи довољно да своје ставове разматра без посредства других. Самостални мислилац не треба да се понаша као логички егоиста, који сматра да му није потребно мишљење других.¹ У том смислу овај Кантов став искључује логички егоизам мишљења. Мишљење које се управља искључиво према правилима логике је механички начин мишљења. Самостални мислилац или учењак не фетишизира своју позицију.² Он не преузима улогу једине меродавне инстанце без обзира на своју ученост у погледу уоченог проблема који је задесио друштво. Учењак као самостални мислилац делује унутар јавне употребе полемички у складу са полемичким карактером ума. Интелектуално учовање проблема и друштвене аномалије постаје меродавно не само за онога ко је објавио проблем него и за онога коме се тај проблем саопштава. Овде се не ради о промени перспективе или уважавању различитих мишљења и тумачења која показују недовољност општег становишта. Ради се о томе да се опште становиште развије на темељу увида у друга становишта и међусобног суочавања са њима. У тексту о просвећености то саопштавање о суштини проблема које треба да се подигне изнад приватних услова просуђивања и рефлектује и схвата са становишта да сви самостално мисле у Кантовом се времену односило на читалачку

---

¹ „Логички егоиста сматра да није неопходно да своје суђење проверава посредством разума других, као да њему није потребан тај пробни камен (*criterium veritatis externum*) (Kant, 2000, p. 11)“.

² У „Уводу“ *Феноменологије духа* Хегел указује на проблематичну позицију самосталног мишљења. Наиме самостално мислити није нужан услов истинитог мишљења. У том смислу он пише. „Међутим, праћење сопственог убеђења је више од препуштања ауторитету; али преокрет веровања заснованог на ауторитету у веровање засновано на сопственом убеђењу не мења нужно садржај веровања, и истина заузима место грешке. Заглавити у систему мишљења и предрасуда о ауторитету других, или о сопственом убеђењу, разликује се једно од другог само по сујети која прати ово друго (Hegel, 2023, p. 73)“.

Тумачећи Хегелов став Дракулидис указује да оно што се сматра истинитим на основу самосталног мишљења може бити исто тако истинито или лажно као и оно што се сматра истинитим на основу пуког ауторитета. „Гледано у овом светлу, могло би се добити мало више разумевања за Хегелову примедбу о таштини (*Eitelkeit*) самосталног мишљења; јер се чини да је психолошка чињеница да се људи обично осећају пријатно када се њихова веровања покажу истинитим, док чињеница да су погрешили чини их депресивним (Drakoulidis, 2021, p. 226)“.

Ипак Дракулидис сматра да Кантова максима самосталног мишљења стоји у функцији постизања критичког мишљења као таквог јер претпоставља одговорност појединца за своје мишљење. „Према Канту, не треба да размишљам својом главом пре свега зато што је то ефикасније средство за схватање истине од других, већ зато што треба да култивишем своју способност да то урадим – јер само тада [...] могу преузети одговорност за своја уверења и идентификовати шта је истина, а шта лаж као таква (p. 227)“.

публику, то јест, како бисмо данас рекли, на целокупну јавност. Дакле, учењак, самостални мислилац, у свом интелектуалном уочавању проблема захтева друге не само у највећем домету свога обима већ и у највећој дубини њиховог разумевања. Он испитује валидност свој улоге у интелектуалном ангажману претпостављајући један битан услов а то је допуштање и омогућавање другог који самостално мисли. Све ово испитивање и полемика у суштини има за циљ да се постигне универзалност становишта које ће донети битну промену и добробит грађанском друштву.

Јавна употреба ума, позиција учењака или интелектуалца, захтева и трећу максиму: доследност у погледу мишљења. Ова максиму Кант одређује као максиму ума (Kant, 1991, p. 184). Ова доследност не значи слепо остајање на свом мишљењу, већ критичко преиспитивање истог које је ускраћено у приватној употреби ума. У приватној употреби ума разум не мисли самостално и мисли под утицајем другог. Његова употреба се не ослања на потпуну употребу ума. Потпуна употреба ума подразумева и доследно мишљење. Доследност подразумева утолико потврђивање садржаја мишљења уколико се доследно примењују прве две максиме у нашем размишљању. Ово размишљање треба да буде живо и динамично а не догматско. Оно треба да оствари истине које су интересубјективно и универзално а не догматично прихваћене. Динамички карактер спровођења ових максима може да се сагледа када се пореде приватна и јавна употреба ума. Кантови описи суочавања са приватном употребом ума из текста о просвећености могу да се узму као пример: војник у свом позиву може да се слаже са стратегијом борбе, свештеник мора да поштује религиозна знамења. Он се у приватној употреби ума не држи максиме самосталног мишљења и мишљења на место другог. Његово мишљење није самостално и везано је за ауторитет другог. С друге стране, поштовање обележја и знамења из приватне употребе ума може да се превазиђе становиштем јавне употребе ума, а то значи и путем примене наведених максима. Ово заправо значи да доследност мишљења има своју испуњеност у јавној употреби ума. Ту се не ради о доследном садржају мишљења већ првенствено о доследном начину размишљања (Drakoulidis, 2021, p. 234). Тражена доследност почива у првој линији на употреби наших сазнајних моћи односно на примени одређених принципа или максима а не на садржају онога о чему се мисли. Интелектуалчева убеђења могу да се мењају о томе шта мисли али не и начин на који он мисли о проблему. Последица овакве доследности је у томе да човек престаје да буде *homo duplex* као што је у ситуацијама приватне употребе ума. Поред овог нивоа доследности доследност се показује и на нивоу интелектуалног саобраћања са другим самосталним мишљењем. Сагласност или промена уверења није промена начина мишљења, већ еманципација властитог самосталног мишљења до крајњих консеквенци дијалога. Не ради се о одбрани мишљења већ да се ствар која се доводи у питање схвати и промени. У том смислу једини Кантов захтев у погледу доследности мишљења јесте да се она може постићи само „спајањем првих

двеју максима (Kant, 1991, p. 184)“. Максима доследног мишљења као максима ума на тај начин показује интегративну улогу ума у погледу разума и суђења (просуђивања). На овај начин може се рећи да Кант максимама у погледу мишљења поставља нужне услове остварења мисаоне позиције учењака. Ови услови су неминовни да би одређени појединац потврдио интелектуалну улогу и ангажман у друштвеној заједници. Они се пре свега тичу појединца и његове умне природе независно од друштвеног амбијента и природе заједнице. С друге стране, поменути услови јесу нужни али не и довољни. Епохално-историјски моменти развоја друштва утичу на понашање појединца и на начин како ће он ове максиме у погледу мишљења да изнесе пред целокупну заједницу или, како каже Кант, пред целокупну читалачку публику, имајући у обзир модерно доба просвећености у коме живи.

КАНТ КАО УЧЕЊАК ИЛИ ИНТЕЛЕКТУАЛАЦ У ДОБУ ПРОСВЕЋЕНОСТИ

Кантов текст о просвећености није само теоријска расправа већ и његов интелектуални ангажман у коме износи своје ставове о друштвеним проблемима његовог доба, а посебно улогу просвећености у њиховом решењу. Интелектуална ангажованост подразумева аутономију појединца засновану на полемичком карактеру властитог ума у јавној употреби. Оријентација да се од свих ствари начини јавна употреба ума јест први услов не само просвећености већ и интелектуалне ангажованости. Основна карактеристика јавне употребе ума јесте слобода: „овој просвећености није ништа потребно доли слобода [...] да се од свог ума у свим стварима начини јавна употреба (Kant, 1974, p. 44)“. Поменута интелектуална ангажованост захтева потпуну или адекватну примену властитог ума и деловање у складу са његовим максимама. Циљ јавне употребе ума није да се ствари изнесу пред јавност или, како Кант каже, читалачку публику. Ради се о томе да се та позиција ума изнесе, одржи и произведе као универзална вредност. Право на јавну употребу ума имају сви. Овим „сви“ Кант са становишта своје критичке филозофије показује статус ума и слободе. Позицију филозофског мислиоца и наставника, позицију приватне употреба ума, превладава јавном употребом свог ума.

Текст о просвећености представља пример такве употребе у неколико аспеката. Први аспект (изложен у претходном делу текста) је Кантова теоријска експликација јавне употребе ума и појма учењака на полазиштима своје критичке филозофије. Други аспект се тиче његовог става као учењака, просвећеног интелектуалца, као и његовог односа према питању религије. Према Канту религијска служба представља приватну употребу ума. Таква употреба представља уговорни однос свештеника и неког спољашњег ауторитета. Свештеник је „[...] обавезан да својим верским ученицима (*Katechismusschülern*) и својој заједници држи предавање према знамењу цркве којој служи, будући да је под тим условом и примљен.“ [...] „нема

слободну власт да учи по сопственом нахођењу, већ је постављен да предаје по пропису и у име неког другог (р. 45)⁴. Свештеник на тај начин испуњава туђи налог, не сопствени. С друге стране, Кант сматра да у својству учењака свештеник има пуну слободу. Он је позван да публици саопшти своја размишљања о погрешкама у оном знамењу и предлог за боље уређење црквеног и религиозног бића. Такав свештеник је вођен захтевом да изађе из сопствене незрелости и користи разум без вођства неког другог. На овај начин Кант поставља ауторитет ума изнад ауторитета институција религије. Ово се посебно види у његовом критичком ставу према могућност да нека црквена заједница задобије овлашћење и донесе закон којим би се обавезала на сигурно и непроменљиво знамење у погледу свог учења чиме би успоставила непрестано старатељство над својим члановима па и над целим народом (р. 46). За Канта овај чин је неприродан и немогућ макар га потврдили и органи највише законодавне власти. Чак и кад би се такав закон донео, потомство у име напретка просвећености, у име ауторитета ума, може и мора такав закон да одбаци. Овде се не ради само томе да црквени или религиозни ауторитет буде подређен народној вољи и републиканском ставу да закон не може бити обавезујући уговор уколико га овај не може на конзистентан начин хтети као закон (Kronin, 2005, р. 252). Наиме такав закон се може и донети народном вољом. Ради се пре свега о томе да појединац на основу ауторитета ума и његовог полемичког карактера има слободу изјашњавања у јавној сфери о свим стварима од животног значаја као и законима без обзира на начин како су донети. Управо на таквом услову и критеријуму ауторитета ума Кант види непрестани напредак просвећености.

Трећи аспект се тиче Кантовог односа према политичком законодавству суверена. Огледа се у његовом захтеву да монарх треба да испуњава критеријуме просвећености.¹ Монарх мора да влада просвећено, да се служи разумом без вођства другог, да мисли самостално, да мисли на место другог и мисли доследно. Оно што народ не сме да закључи то још мање сме да уради монарх јер, према Канту монарх „[...] уједињује у својој вољи целокупну вољу народа (Kant, 1974, р. 47)⁴. Овај републикански критеријум Кант допуњује просветитељским критеријумом ауторитета ума и његовим полемичким карактером. Кантов став о монарху упућује на ум и његов полемички карактер у јавној употреби. „Ако он само гледа на то да свако истинско или тобожње побољшање постоји заједно са грађанским поретком, онда иначе може допустити да његови поданици сами раде оно што нађу за потребно да се чини за спас њихове душе; то се њега не тиче, али га се тиче да предупреди да један другоме насилно не смета да свом својом моћи ради на одређивању и унапређивању тог спаса. Његово се величанство крњи кад

---

¹ Мишел Фуко говори о томе да Кант предлаже Фридриху II, увијеним речима, неку врсту уговора: „Оно што би се могло назвати уговором рационалног деспотизма са слободним умом: Јавна и слободна употреба ума биће најбоље јемство послушности, под условом, међутим, да политички принцип коме се треба потчинити буде у складу са универзалним умом (Фуко, 2010, р. 418).

се у то меша, тиме што својим владалачким надгледањем почаствује списе у којима његови поданици настоје да своја сазнања изведу на чистину, исто као кад то чине на основу сопственог највишег увида,[...] (Kant, 1974, p. 47)“. Овде се јавна употреба ума брани приватном употребом суверена чија дужност суштински почива на уговору с просветитељским идејама. „само један владар на свету каже: размишљајте колико хоћете, само се покоравате (p. 48)“. Другим речима суверен позива да се јавна употреба ума учини приватном. На овај начин Кант подржава стару Платонову идеју о владару као зналцу. Платонов програм обликовања државе и владара према образовању Кант у модерном добу артикулише као политику просветитељства.

Четврти аспект представља његов став о актуелном тренутку просветитељства. Сам Кантов текст о просветитељству представља израз једне духовне оријентације да просветитељство постане део политичке културе. Ова став о актуелном тренутку просветитељства се протеже између Кантовог питања: „да ли данас живимо у просвећеном добу“ и одговора: „не, али сигурно у добу просвећености (p. 48). Фуко у том смислу говори да је Кант просвећеност, односно „излазак човека из незрелости“ представио на двоструки начин: „Он га карактерише као чињеницу, као процес који се управо одвија, али га представља и као задатак и обавезу (Fuko, 2010, p. 415)“. Према Фукоу Кантов текст о просвећености се налази у зглобу критичке рефлексије и рефлексије о историји. „То је Кантова рефлексија актуелности његовог подухвата (p. 419)“. Кант повезује своју властиту филозофију и историјски тренутак на један унутрашњи начин чиме тај историјски тренутак чини политички актуелним а себе ангажованим мислиоцем.

ЛИТЕРАТУРА

- Delidordi, K. (2005). Kantova koncepcija uma: Mogućnost univerzalizacije, javnost i komunikacija. In S. Divjak & I. Milenković (Eds.), *Moderno čitanje Kanta* (pp. 95–119). Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Drakoulidis, C. (2021). *Kant über Spontaneität und Selbstbestimmung im Denken* [PhDThesis, Universität Tübingen]. <https://publikationen.uni-tuebingen.de/xmlui/handle/10900/119474>
- Fuko, M. (2010). *Spisi i razgovori* (M. Kozomara, Ed.; I. Milenković, Trans.). Fedon.
- Hegel, G. W. F. (2023). *Phänomenologie des Geistes* (E. Moldenhauer & K. M. Michel, Eds.; 16.). Suhrkamp.
- Kant, I. (1974). *Um i sloboda: Spisi iz filozofije istorije, prava i države*. Časopis Ideje.
- Kant, I. (1976). *Kritika čistog uma*. Beogradski izdavačko-grafički zavod.

Kant, I. (1991). *Kritika moći suđenja*. Beogradski izdavačko-grafički zavod.

Kant, I. (2000). *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht* (R. Brandt, Ed.). Meiner, Felix, Verlag GmbH.

Kant, I. (2019). *Denken wagen: Der Weg aus der selbstverschuldeten Unmündigkeit* (3. Auflage). Reclam.

Kronin, S. (2005). Kantova politika prosvetiteljstva. In S. Divjak & I. Milenković (Eds.), & B. Kovačević (Trans.), *Moderno čitanje Kanta* (pp. 241–289). Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

O'Nil, O. (2005). Opravdavajući um. In S. Divjak & I. Milenković (Eds.), *Moderno čitanje Kanta* (pp. 62–94). Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

KANT'S DEFINITION OF AN INTELLECTUAL IN THE AGE OF ENLIGHTENMENT

*Saša Ž. Radovanović*¹

Abstract: The paper discusses Kant's definition of a scholar as an intellectual in the Age of Enlightenment. Then the relationship between reason and understanding as set forth in the *Critique of the Pure Reason* is analysed. The analysis is complemented by considering the difference between public and private uses of the reason. The problem of freedom is also interpreted within this difference. The public use of reason as a scholarly position is linked to three basic requirements for thinking: think independently, think elsewhere, and think consistently. These three requirements are determined as necessary conditions in the formation of intellectual engagement. At the end of the paper, it is concluded that Kant's essay on enlightenment simultaneously places Kant in the position of a scholar and an intellectual.

Key words: enlightenment, thinking, understanding, reason, intellectual, Immanuel Kant

Примљен: 27.12.2023.

Прихваћен: 02.02.2024.

---

¹ sasa.radovanovic@filum.kg.ac.rs University of Kragujevac, Faculty of Philology and Art Kragujevac